

Reflex

Farkas Zoltán

Egy logokrata emlékiratai

Sárközy Tamás Kétharmados túlzáskormányzás című
könyvéről – és magáról a szerzőről

Nincs benne semmi professzoros. Leszámítva persze enciklopédikus tudását, különös képességét, hogy előadásaiiban – és magánbeszélgetésekben – a jog tudományát életre keltse, és persze azt, hogy kíméletlen kritikusa minden butaságnak. A gyalósnak már nem annyira, azzal elnéző, de erről majd később. Nem is tudnám jellemezni, bár nagy a kísértés. Két éven belül két remek könyvet írt a magyar kormányok dicsőséges és kevésbé emelkedett cselekedeteiről, igazi bölcséleti munkák, több műfaj keveredik bennük, az olvasó nagy-nagy élvezetére, könnyebbségére.¹ A jogtudósok közt a legjobb politológus, a politológusok közt a legjobb jogtudós volna? Ez sértő, különben is, öniróniájához semmiféle csipkelődő megjegyzéssel nem lehet felérni. Mint mindenre, erre is megadja a választ. E szerint a kormányzástudományi munkák mostani, második kötete egy „logokrata-technokrata jogász” munkája. Ebből a technokratát persze értem, mindig is ilyennek gondoltam Sárközy Tamást. Főállású technokratának, akinek van érzéke a gyakorlat és a realitás iránt. „Én sosem szolgáltam senkit, ha kaptam szakértői felkérést, teljesítettem” – mondja öntudatosan.² De mi az a logokrata? A Magyar értelmező kéziszótár,

az Idegen szavak és kifejezések szótára ezt nem ismeri, az Új Magyar Lexikon nemkülönben, és mindannyiunk modern popenciklopédiája, a Google is alig hoz be találatot. Persze a latinból felsejlenek a beszéd és a hatalom szavak. Szómágia volna? Átállok az angolra, és megtudom, hogy a logokrácia a szavak szabálya, a szavakkal történő kormányzás, „a kifejezést pozitív, ironikus vagy negatív jelentéssel is lehet használni”.

Ungvári Tamás szerint a logokrata „gyors és pontatlan fordításban a duma arisztokratája”.³ Helyben vagyunk.

(Jegyzőkönyv, 2015. március 24.)

Ne legyenek kétségeink.

Amit a Kétharmados túlzáskormányzástól kapunk, nem más, mint „objektív, tárgyilagos értékelés” a második Orbán-kormány négyéves ténykedéséről, olyan szerző munkája, akit „liberális, azaz toleráns, megértő polgári beállítottság” jellemez. Aki akkor is középen áll, ha rajta kívül nincs ott senki.

Sárközy Tamás még nézőpontja megítélését sem bízta olvasóira.

No, ez manapság nem nagyon jön be. Ez a „középen állunk” attitűd. Balról sokan fanyalognak, elutasítják a kilengő inga teóriáját,

amely szerint egy szélsőségesen liberális, szuperjogállami rendszert vitt volna át a második Orbán-kormány valamiféle vezérelvű demokráciába, a politikai és tán az eszmei jobb térfelén pedig a többség nem túlzáskormányzást lát, hanem nemzeti együttműködésbe szervezett magyar népet. Pedig a fülkeforradalomnak még híre-hamva sem volt, amikor Sárközy Tamás már pedzegette, mint gondol szuperjogállamnak, és milyen aggályai vannak vele kapcsolatban. „A környező országokban, de talán Európában is a legszélesebb jogosítványokat, a legnagyobb mértékű függetlenséget kapta nálunk az Alkotmánybíróság, az ombudsmani intézmény, a bírói vagy az ügyészi szervezet, és még sorolhatnám. Ennek pozitív oldala, hogy gyorsan kialakult nálunk a jogállam, a polgári demokrácia intézményrendszere, a jogállami biztosítékok, de a hatékonyságot senki sem vizsgálta” – mondta bő tíz évvel ezelőtt, nagyjából akkor, amikor az árkok betemetésének politikáját meghirdető Medgyessy Péter miniszterelnököt megbuktatták korábbi megbízói.⁴

Mi tagadás, a liberális demokrácia és a hatékonyság szembeállítása nem éppen vonzó közelítésmód a mai, magát liberálisnak és demokratának valló értelmiség sajnálatos módon egyre szűkebb köreiből. Ahol mindmáig a bulgakovi bölcsesség dívik: ahogy nincs „másodlagos frissességű tokhal”, úgy nincs részleges demokrácia sem. Legkevésbé illiberális.

E körökben az 1990-es alkotmányt nem szuperjogállaminak látják, hanem egy lakható haza alapintézményének. Az Orbán-kormány működését pedig nem az inga kilengéseként értékelik, hanem a demokráciából a diktatúrába való

átmenetként. Vita legfeljebb abban van, hogy még úton vagyunk, vagy már meg is érkeztünk. Nyakig vagyunk, vagy alámerülőben.

Ebből a nézőpontból az inga Sárközy Tamást is elsodorhatja.

A Kétharmados túlzáskormányzás olvasójának olykor az a benyomása, hogy Sárközy Tamás a demokratikus intézményrendszer elmúlt négy évben történt lebontásáról úgy ír, mintha az elkövetők valamiféle polgári illem ellen vétenének. Ám amikor a konkrét törvényeket, azok megalkotási módját, az elkülönült hatalmi ágak súlyának „jelentős csökkenését”, az új rendszer ideológiai-közjogi alapjait vizsgálja, akkor működésbe lép a szellemi sziporka: Sárközy Tamás minden eszközt bevet. Pontos szavakat ír, hasztalan nem ad kegyelmet,⁵ egy villanással – gyilkos, megsemmisítő jelzővel, humorral, iróniával – teszi helyre a jogi nonszenszeket, butaságokat, a szerzőiket és magukat a szerzeményeket. Ilyenkor az a benyomásunk támad, hogy a büszkén vállalt középén állás nem más, mint póz. Egy logokrata tudatos szerepfelfogása.

De döntsön a közönség. Felfüggesztem a recenziót, nézzük, mire megy Sárközy Tamás élesben.

„Glatz Ferenc elnök úr tisztelettel meghívja az »Európa Klub« soron következő rendezvényére: Kerekasztal-beszélgetés Sárközy Tamás: »Kétharmados túlzáskormányzás« című könyvének bemutatása alkalmából (Magyarország 2010–2014). A kerekasztal-beszélgetés résztvevői: Bayer József akadémikus, rektor; Jeszenszky Géza egyetemi tanár, volt külügyminiszter és nagykövet, Sárközy Tamás professor emeritus, volt miniszterhelyettes, Stumpf István alkotmánybíró, volt miniszter. Házigazda: Glatz Ferenc akadémikus.”

Itt, az Európa Klubban majd kiderül, hol a közép. Sárközy Tamás jobbról is, balról is jól megkapja a magáét. Vagy nem.

Mire odaérek az Európa Klubba, a kikapási esélyek szemernyit csökkentek. Jeszenszky Géza megbetegedett, nincs itt.

– Magyarországon demokrácia van, pluralizmus van, szólásszabadság van – adja meg az alaphangot Glatz Ferenc, majd hozzáfűzi: Sárközy Tamás erről írt könyvet, ám sok „de”-vel; megmutatta, hogyan kell írni ebben az új demokráciában.

Tűnődnek, hogy Glatz Ferenc szerint visszacsúsztunk-e a kódolt szövegek korszakába, netán a történész ironizál vagy önironizál, de nincs idő. Sárközy Tamás továbbfűzi a gondolatmenetet. „Azért ez nem éppen a hatalom ülepét csokolgató könyv” – hárítja el a sugalmazott minősítést, majd azért hozzáteszi: „Én tudom, mi az a diktatúra. Apám Kossuth-díjas mérnök volt, de ha hajnalban becsengettek hozzánk, összerendezt.”

Vagyis ma nem tartunk itt.

Témát váltva könyvét röviden kormányzástani munkának jellemzi, ami persze csak féligazság. Mert azért a sok-sok tudomány tanári kifejtése mellett megint ott a csali. Az előző kötetben a Személyes arcképcsarnok volt az, remek szubjektív portrék a korszak meghatározó politikusaikról, most pedig a Személyiségjegyek fejezet, amely a Fidesz-vezérkar családból-diákkorból származó adottságait villantja fel, összefüggésbe hozva a közös alomban szerzett élményeket a mai működésük jellemzőivel: a zömmel vidékről, „nagyon alulról” jött első generációs értelmiségiek pályáját a „szégyentelen gyarapodásig, gazdagodásig”. Az atyai pofonoktól a múlt eltörléséig. A Személyes arc-

képcsarnokban a falkavezér Akela-ként jellemzett Orbán Viktor most „kis pocakocskájával tekintélyt sugárzó országvezetőként, kiváló hatalomtechnológusként” tér vissza.

A Magyarország kormányzása kötet Személyes arcképcsarnokában Glatz Ferenc is kapott egy alfejezetecskét. „Kisstíliú szocialista pártemberek meggátolták 2005-ben, hogy Glatz Ferenc köztársasági elnök legyen, és így megtörtént az a csoda, hogy a parlamentben a kisebbségben lévő ellenzék választott államfőt. Szerintem ez súlyos hiba volt. Sok minden máshogy alakulhatott volna. Így csak a nosztalgiazás maradt: mi lett volna, ha – mondjuk, Fodor Gábor vagy Magyar Bálint helyett – négy-hat évig Glatz Ferenc lett volna a kultuszminiszter a 2000-es években.”

Rendben, ők egymás tenyeréből esznek. No de itt van Stumpf István, akiről Sárközy Tamás a Kétharmados túlzáskormányzásban azt írja, hogy „voltaképpen joggyakorlat nélkül” lett alkotmánybíró. Másutt pedig, a 2010 utáni kinevezésekről azt is felelegeti, hogy a hat új tag közül „legalább három esetében erősen vitás, hogy megfelelnek-e az alkotmánybírókkal szemben felállított kritériumoknak”. A lábjegyzetből kiderül, hogy egyikük éppen az első Orbán-kormány kancelláriaminisztere lehet.

– Elfogult vagyok: a sárközyizmus érdekes diszciplína, távolságtartás, cinizmus jellemzi, ráadásul ebben a könyvben a weberi megértő szociológia nagyobb mértékben van jelen, mint a pusztító cinizmus, a kritika – latolgatja Stumpf István, és a könyv sok-sok elemét dicséri. Majd a tőle megszokott kormányzástani fejtegetésekbe kezd. Kiváló egérút. Alig várom, hogy mondjon bármi érdemit kine-

vezőiről. Hamarosan ez is bekövetkezik.

A könyv egyik fejezetében Sárközy Tamás összehasonlította az első és a második Orbán-kormány működését, megannyi hasonlóságra irányítva a figyelmet a rendszer-változtató törekvésektől, a kormányzás nacionalista jellegétől egészen az egyszemélyes kormányzásig, a jogállamiság határainak fessegetéséig. Pontos szavak kevés kommentárral. Már akkor, 1998 és 2002 között, „Narancsisztán” alapjainak lerakásakor kialakult a perszonifikált, vezérelvű, amerikai módszertan szerinti modern médiamarketing kormányzástechnológia; a kétharmaddal a mennyiség minőségbe csapott át – írja. Ehhez a fejezethez kapcsolódik Stumpf István mint afféle koronatanú.

– Első kormányzásából Orbán Viktor azt a tanulságot vonta le, hogy hiába nyerte meg a választást, a politikai hatalom kevés: ha a gazdaságban nincs elég támogatója, elbukik. Ez meg is történt. Bár a 2002-es felmérések győzelmi esélyt mutattak, vereség lett belőle. Ekkor értették meg, hogy ki kell menni a terepre, ennek a következményeként alakult ki a Kubatov-modell. Eldöntötték, hogy a hatalomhoz kétharmadra van szükség a gazdaságban is, és 2010-ben „erre kaptak szabad kezet a fiúk” – összegzi az alkotmánybíró. Majd belekezd egy kis fejtegetésbe, hogy a fideszes államfelfogás szerint ideje véget vetni az „alapjogi fundamentalizmusnak”, az Alkotmánybíróság nem korlátozhatja a népszuverenitást. Szerinte ez a fiatalabb korosztály a parlamenti szupremácia híve, úgy véli, az alkotmányozó hatalom mindent megtehet.

Meg is tesz mindent gátlástalanul, derül ki Sárközy Tamás könyvéből.

De tartsunk egy kis szünetet. Persze csak képletesen. Vissza a recenzióhoz!

(Ítélet nincs, bár sokan hiányolják) Weberi megértő szociológia?

„A kormányzás éppúgy munka, mint az öné, az enyém vagy a buszsofőré, ne misztifikáljuk. Ugyanakkor nagyon bonyolult, összetett, keserves meló, ráadásul mindenki ítélkezik fölötte. Úgyeltem, hogy – Déry Tibor nyomán – könyvemben ítélet ne legyen senki felett. Mert azt gondolom: aki hajlandó erre a kormányzás nevű borzalmas tevékenységre, azt tiszteletben kell tartani, legalábbis egy határig” – fogalmazta meg Sárközy Tamás előző könyve megjelenése után.⁶

Valóban nincs ítélet? Ez azért nem ilyen egyszerű.

Vegyük sorra azokat az ügyeket, amelyek minősítésével liberális, demokrata körökben annyit bajlódunk. Az első mindjárt a demokrácia kontra diktatúra kérdése. Mi volna itt?

Mint láttuk, s az előbb hallottam is, Sárközy Tamás szerint természetesen demokrácia. Csak éppen autokratikus vonásokkal is rendelkező, de facto prezidenciális kormányzás folyik, frakció-törvényhozással súlyosbítva, amelyben az elkülönült hatalmi ágak ellensúlyi szerep nélkül maradtak; a közmédia manipulatív sikerpropagandát folytat, a kormányzati stílust arrogancia, nagyképűség, sértegetés, kompromisszumképtelenség, hiperaktivitás jellemzi.

E sokrétű, a könyv különböző fejezeteiből összecsipegetett válaszról egy régi kabarévicc jut eszembe, Horváth Tivadar felejthetetlen magánszáma, talán a nyolcvanas évek elejéről. Melyik tea jobb, az orosz vagy az indiai? Természetesen az

oros. Az indiainak legfeljebb az íze jobb.

Ízlelgessük tovább az alapkérdéseket. Legitim-e az Alaptörvény? Az első Alkotmánybíróság elnöke, a későbbi köztársasági elnök, Sólyom László az Alaptörvény negyedik módosítását bírálva levezette, hogy az Országgyűlés alkotmányellenes rendelkezéseket foglalt bele az Alaptörvénybe, ezt az Alkotmánybíróság igyekezett megakadályozni, de pórul járt, mert végül ezt az utat lezárták előtte.⁷ Az okfejtés továbbgondolói – és mások, akik az elfogadás módját tekintik alkotmányellenesnek – úgy vélik, hogy az Alaptörvény nem legitim. Ha jól értem, Sárközy Tamás nem tartozik közéjük, nem feltétlen híve a sólyomi alkotmányfelfogásnak és alkotmánybírósági gyakorlatnak, és az Alaptörvény legitimitását sem vonja kétségbe. Csak éppen megjegyzi, hogy a kormánypárti képviselők „alkotmányozó nemzetgyűlésbe képzelték magukat”, az Alaptörvény szövegéről nem nagyon folyt szakmai vita, az kiforratlan, hemzsegek benne a nyelvhelyességi hibák. Az Alaptörvényt „villámháborús” tempóban fogadták el, és nem éppen gránitszilárdságú. A kommunizmus bűneit is megbélyegző átmeneti rendelkezések Alaptörvénybe emelése pedig egyenesen gerjeszti a konfliktusokat – amúgy pedig a magyar büntetőjogban nincs „fasiszta bűncselekmény”, jegyzi meg könyvében találon Sárközy Tamás.

Egyébiránt a kormány történelemszemléleti revízióját sem kíméli. Persze a múlt átértékeléséről is úgy ír, mint valamiféle szükségtelen és illetlen cselekedetről, nem nettó hazudozásról.

Az Alaptörvényt akkor lehetne stabilnak tekinteni, összegzi, ha

közmegegyezésen alapulna, ami nem áll fenn; egypárti „félforradalmi politikai alkotmány” született, az Alaptörvényt és annak számos rendelkezését a magyar alkotmányjogászok túlnyomó többsége bírálja. A könyv briliáns fejezetében Sárközy Tamás az úgynevezett történelmi alkotmány Alaptörvénybe emelésén is elmereng, szarkazmusa teljes vértetében veri el a port a neokonzervatív alkotmányjogászokon, hogy eljusson az evidenciáig: az Alaptörvényt mint kartális, azaz írott alkotmányt nem lehet összeegyeztetni a magyar történelmi alkotmánnyal, mert az a Szent Koronatan alapján a királysághoz és a Nagy-Magyarország-eszméhez kapcsolódik, és a kettő egymást kölcsönösen kizárja.

Tiszta beszéd. Egy logokrata egyetemi órával felérő leckéje.

Végül nézzük csak, miféle gazdasági rendszert alakított ki a második Orbán-kormány. Posztkommunista maffiaállamot, amint Magyar Bálint és hívei jellemzik? Egy középén álló, elfogulatlan jogászprofesszor ilyet nem mondhat. Államkapitalizmust, amiként a bankár Felcsuti Péter látja? Még nem. Netán Parti Nagy Lajos „haveri szotyikapitalizmusát”? No, ez már legalább tetszik Sárközy Tamásnak. Az ő definíciója szerint egy félpiaცი-félállami rendszer van kialakulóban, az állami tulajdon növelésével, az e szektorba tartozó gazdálkodók privilegizálásával, politikai célú támogatásokkal, piacok és vagyionok újraosztásával, utóbbit állandó korrupciógyanú kíséri. Ebben a rendszerben az állam nem tekinti magát nézve kötelezőnek a jogegyenlőséget, írja. Miért is? Inkább: miért ne? Hiszen a gyarapodással, gazdagodással a küldetésüket teljesítik be a fiúk, bármi legyen is az. Ami

pedig a pártvezetőkhez kötődő érdekcsoportok közti háborúzást illeti, azt Sárközy Tamás úgy minősíti, hogy azok nem érintik a Fidesz gazdasági hátterének lényegét. Akik Orbán–Simicska-háborút vizionálnak, nem értik a Fidesz csapattjellegét – jegyzi meg.

Ma már a csapattagok sem értik. Vagy nagyon is értik.

(Jegyzőkönyv, 2. rész)

Újra az Európa Klub. Akkor most egy nagy ugrás balra.

– Élvezetes olvasmány, a szerző értő módon elemzi a közjogi változásokat, amelyek az ő tanácsai nélkül következtek be, és talán azok ellenére – mondja a könyvről Bayer József. Az apró fricska után ő is tisztázza pozícióját: sokkal kevésbé megértő, mint Sárközy Tamás, mert ami manapság történik, az „visszatérés a legrosszabb magyar autoriter hatalomhoz”. Majd sorra lábjegyzeteli Sárközy Tamás főbb téziseit, éreztetve, nem biztos benne, hogy a liberális jogállam magyarországi változata túlságosan előreszaladt volna, hogy alapjogi fundamentalizmus érvényesült volna, egyébiránt pedig egy demokráciában a választások a politikai alternatívára adnak felhatalmazást, nem a rendszer megváltoztatására. Bayer József úgy véli, amikor Orbán Viktor Tusnádfürdőn az illiberális demokráciáról értekezett, „ezzel a valóságot fogalmazta meg, nem a céljait”.

A magyar miniszterelnök sztárrá tette a honi környezetben addig alig ismert Fareed Zakariát.⁸

– Demokráciában nem a vezér jelöli ki a képviselőket – folytatja Bayer József, hozzátéve, hogy a jogállamiság letéteményese az Országgyűlés ugyan, de nem az, amelynek tagjait Felcsúton nevezik ki. (Kun-

cogás és fészkelődés a hallgatóság soraiban.) Az pedig maga a populizmus, ha a népvezér mintegy érti a nép lelkületét, és azt igyekszik kifejezni, például, ha a büntető törvénykönyvet a nép kívánságára hivatkozva szigorítják – fejtegeti a politológus hosszasan, az udvariaság határait és a megadott időkeretet jócskán túllépve. A gazdasági rendszert a félállami-félpiaici titulussal szemben klientúrakapitalizmusnak titulálja, a politikára visszatérve pedig megállapítja, hogy Orbán Viktor Csurka István örökségét igyekszik megvalósítani: „magyarnak magyar legyen az ellenzéke is”.

Csak az a vég. Azt nem tudják feledni.

Könyve utolsó oldalain Sárközy Tamás kilép addigi szerepéből, és prognózisra vállalkozik. Vagy folytatódik a szabadságharc, a permanens forradalom, vagy megkezdődik a nyilvánvaló túlzások megszüntetése, önkorrekció történik, majd stabilizáció, latolgat, méreget. – Itt az elemzést a normatív igények megfogalmazása váltja fel – méltatja a záró gondolatokat Bayer József. Belelapozok a jegyzeteimbe. „A tudatos jobboldali szavazók konszolidációt várnak. A vezetőket azonban a karakterük folyamatos kampányra, harcra predesztinálja” – mondta uszkve egy órával korábban Stumpf István. Ő csak tudja.

Ilyesmit pedzeget Sárközy Tamás is. A stabilizációnak nagyon sok előfeltétele van, veti föl, s ezeket sorra véve ismét látványosan középre helyezkedik. A folyamatot „a konzervatív keresztény nemzeti erőknek kell előremozdítaniuk”, mivel a politikai baloldal romokban hever. Az utóbbinak tudomásul kell vennie az orbáni „alrendszerátalakítást”, azt, hogy az 1989–90-es,

teljesen liberális gazdaság- és társadalomszervezéshez nem vezet vizsza út. Bele kell nyugodnia, hogy Magyarország nacionalistább és etatistább, erősebb az állam jelenléte a társadalomban és a gazdaságban. Viszont a fülkeforradalommal létrejött nyilvánvaló torzulásokat, túlhajtásokat meg kell szüntetni, ezeknek pedig hosszú a sora. Véget kell vetni a jogállamiság korlátozásának, a kiszámíthatatlan turbójogalkotásnak, a piaci mechanizmusok indokolatlan háttérbe szorításának, a nemzeti érzés eltúlzásának, az elavult konzervatív ideológia erőszakos terjesztésének. Szakítani kell a durva stílussal, a kulturálatlansággal, javasolja.

Kérjük meg Akelát, hogy ne legyen annyira farkas.

Volna teendő bőven, sorolja is őket Sárközy Tamás. Az Alaptörvényt meg kell tisztítani a felesleges ideológiai kinyilatkozásoktól, az Alkotmánybíróságnak vissza kell adni korábbi jogkörét, a jogalkotási törvényt meg kell tartani, meg kell szüntetni a politikai nyomásgyakorlást az ügyészségre, a bíróságra, meg kell erősíteni a független intézményeket, és nem éppen kívánatos a túlzott centralizáció sem.

– Lehet, hogy ezen az alapon kialakítható a nemzeti minimum – töpreng Bayer József. – De kétséges, hogy a hatalom birtokában lenne az önkorrekciós képességnek.

Vegyünk egy mágnest, hogy vonzza vissza az ingát.

Kérdések következnek Bayer József előadása után, kis- és nagymonológok, mint ilyenkor szokás. Sárközy Tamás válaszol. Illendően röviden. Elsőként arra, miért nem lehet szerinte visszatérni a 2010 előtti alkotmányos rendhez.

– Ami a 2010 előtti szuperjogál-

lamot illeti, az korrekcióra szorult, elsősorban a hatékonyság szempontjából – ismétli korábbi alaptézisét. – Hadd hozzak fel néhány példát. Mi szükség van szabálysértési bíraskodásra? Ha valaki túl gyorsan hajt, és lefűleli a rendőr, odamegy hozzá, kifizetteti a bírságot. Kész, ennyi. Vagy miért kell öt táblabíróságot létrehozni, amikor három is bőven elég? A korábbi rendszerben addig egyeztettünk (ebből nekem is bőven kijutott), amíg a végén már azt sem tudtuk, eredetileg miről volt szó. Sokáig voltam a Szerencsejáték Tanács elnöke, akkor is mindenki tudta, hogy a nyerőgépezésnek milyen káros hatásai vannak, például a szenvedélybetegség, és hogy ez az üzletág hogyan kapcsolódik össze a bűnözéssel. Orbán Viktort egyszer csak egy kellemetlen élmény érte, szombaton összehívta a kormányt, hétfőn az Országgyűlésben előterjesztették, hogy betiltják a kocsmái nyerőgépeket, ezt rögvést el is fogadták, majd még a héten a köztársasági elnök aláírta a törvényt. Erre mondom, hogy az inga kileng, túlzott lassúság, majd ad hoc sürgősségi döntéshozatal. Eluralkodott a frakció-törvényhozás, ami mentesítette az előterjesztőket a jogalkotási törvény kötelezettségei alól. Túlásból ellentétes irányú túlzásba estünk. Bár megkockáztatom, ma már talán többről van szó, mint az inga egyszerű kilengéséről. De a 2010 előtti időkhöz nem lehet visszatérni.

– A hiperaktivitás már a szakkollégiumban is látszott, és a stílus is durva volt – fordul Sárközy Tamás Stumpf Istvánhoz, aki a fideszes alma mater, a Bibó Szakkollégium alapító igazgatója volt. – Ez köszönt vissza például a végkielégítések 98 százalékos megadóztatásában. Pe-

dig nem mindegyik végkielégítés volt pofátlan, bár valóban előfordult, hogy valaki helyettes államtitkárként kilépett a minisztériumból, kapott hatmillió forintot, és másnap egy másik tárcánál folytatta ugyanabban a pozícióban. Erre a polgári törvénykönyv passzusai alapján is lehetett volna megoldást találni, az indokolatlan mértékű végkielégítéseket vissza lehetett volna perelni. Ráadásul az érintettek jelentős része önként visszaadta volna a jogszerűtlenül kapott milliókat, nem várta volna meg a balhét. Csakhogy a jogállami módszerek sokkal lassabbak. Nekik pedig mindig minden azonnal kell. A célok sokszor helyesek, az eszközök viszont taszítanak, kiütözik a kormányzati kultúra hiánya. Ez talán azzal magyarázható, hogy alulról jöttek, sok pofont kaptak, és harcolni akarnak.

88 – Mi is alulról jöttünk, de mi tanulni akartunk – szól közbe Glatz Ferenc.

– Ők meg harcolni – vágja rá Sárközy Tamás, majd folytatja. – Pedig az arrogancia céltalan. Miért kell úgy fogalmazni, hogy az Egyesült Államok ügyvivője „egy fecnit” küldött át? Vagy azt mondani, hogy az Európai Uniót úgy vezetik, mint egy vidéki kócerájt? Még jó, hogy nem kuplerájt mondott. Ez a stílus felesleges, de nem szoknak le róla. Ennél veszélyesebb azonban a neomachiavellizmus, az a felfogás, hogy a cél minden eszközt szentesít. Amit Láncki András úgy fogalmazott meg, hogy a jog nem gátolhatja a hatalomépítést, a hatalomgyakorlást. Ez életveszélyes felfogás. Vegyük csak az Alkotmánybíróság helyzetét – fordul Sárközy Tamás ismét Stumpf Istvánhoz. – A kétharmados többség akarataival szemben a kétharmados többség által válasz-

tott alkotmánybírók nem hozhatnak ellentétes döntést, ha azt tesszik, ezt csak fogcsikorgatva veszik tudomásul a kormánypártok, ahelyett hogy tanulnának belőle.

Majd egy kis hatásszünet után: még a 99 százalékos többség sem lépheti túl a jogállamiság alapvető elveit.

– Egyébként egy olyan kiváló hatalomtechnikus, mint Orbán Viktor, miért akar mindent megideologizálni? – veszi fel ismét a megértő szociológus szemüvegét. – Nem kellene. Elhangzott a tusnádfürdői beszéd az illiberális államról, amelyet Tellér Gyula Nagyvilágban megjelentetett tanulmányára építettek. Ebben a tanulmányban a szerző azt taglalja, létezik-e orbáni modell, ám az illiberális kifejezés nem szerepel benne. Ezt valamilyen, talán amerikai tanácsadója írhatta a beszédbe, aki ismerte Fareed Zakaria írását, és úgy gondolta, jól illik a szöveg környezetébe. Zakaria cikke akkor még egyáltalán nem volt ismert Magyarországon, az illiberális szó sem volt valódi tartalmában közismert. Biztos vagyok benne, a miniszterelnök csak azt akarta mondani, hogy növelni kell az állami beavatkozást, nem lehet teljesen liberálisan nézni a társadalmat, nemcsak az emberi alapjogok számítanak, hanem a kötelességek is, meg kell teremteni a jogok és kötelességek korrelativitását. De nem ez hangzott el.

Megjegyzem – neveti el magát – azért később észbe kaptak, és a beszéd angol változatából az illiberális kifejezést már kihagyták.

A Bloomberg hírügynökség azonban nem hagyta ki. December közepén visszatért rá. Orbán Viktor akkor már azzal kérkedett, hogy „a magyarok üdvözlnek az illiberális demokráciát”.⁹

– A könyv utolsó fejezetében két lehetőséget vetek fel, a permanens forradalomét és a stabilizációét – pillant jobbra is, balra is. – Hadd mondjam el, hogyan látom a helyzetet, bár nem vagyok sem politikus, sőt politológus sem. Miután manapság már sem paraszt sincs, sem proletár, a baloldali pártoknak hosszú távon nem adok túl sok esélyt. A politikai baloldalon ma a német vagy a francia szocdempárt számít etalonnak, amelyek ténylegesen nem baloldaliak, hanem néppártok középpárti jelleggel. Gyurcsány Ferenc írt egy könyvet Merjünk baloldaliak lenni címmel, elolvastam, megkérdezte, mi a véleményem. Egyetlen szót kellene megváltoztatni, válaszoltam, a címében: Merjünk jobboldaliak lenni. Orbán Viktor gazdaságpolitikája sokkal inkább baloldali, mint, mondjuk, a Medgyessy- vagy a Gyurcsány-kormányé. Szerintem az a kérdés, képes lesz-e Magyarország a belátható időn belül egy jobboldali konzervatív kormányt működtetni radikalizmus nélkül. Mert a magyar lakosság többsége ha nem is vallásos, de

latensen az, hat rá a keresztény ideológia. Valódi nemzeti jellegű, igazán kereszténydemokrata, békés, konzervatív kormányzást tartanék ideálisnak Magyarország számára. Azt szeretném, ha a szabadságharc helyett békés, nyugodt, kellemős kormányzás folytatódna, rángatózás, harc és küzdelem nélkül. Gondoljunk csak bele, Ferenc József 1848 után az aradi hóhér volt, élete alkonyán pedig a nemzet atyja. Ötvenhat után Kádár Jánost is gyűlölték, ami a hetvenes évekre megváltozott, a temetésén annyian voltak, mint Nagy Imréén. Nem tartom valószínűnek, hogy Magyarország a permanens forradalom földje. Ha a liberális internacionálé egykori alelnöke eljutott az illiberális államhoz, akkor az is elképzelhető, hogy egyszer csak leküzdi saját harcos természetét, és a stabilizáció bajnoka lesz. (Derűtséggel, itt-ott kuncogással, kacajjal.) Talán kicsi erre az esély, de meglátjuk. (Taps.)

Szedelődzködés, szendvicsek, üdítők, borocska. Sárközy Tamás marad középen. A többiek jobbra el, balra el. Ki merre.

Jegyzetek

¹ Sárközy Tamás: *Magyarország kormányzása 1978–2012*, Budapest, 2012, Park Könyvkiadó; *Kétharmados túlélt kormányzás, Magyarország kormányzása 2010–2014*, Budapest, 2014, Park Könyvkiadó.

² Szénási Sándor: *Kormányarcok. 168 Óra*, 2012. március 18.

³ Ungvári Tamás: *A feledés enciklopédiája*. Budapest, 2009, Scolar.

⁴ Varga Zsuzsa: A féktelen közigazgatás. *Complex Magazin*, 2004. november.

⁵ Simor András költő *Kiáltás* című verse egyik sorának felidézésével.

⁶ Nagy József: Az ungabunga mellékcselekmény. *fn24*, 2012. március 23.

⁷ Sólyom László: A hatalommegosztás vége. *Népszabadság*, 2013. március 11.

⁸ „Egyes demokratikusan választott rezsimek, amelyeket talán még újra is választottak, vagy népszavazással erősítettek meg, semmibe veszik hatalmuk alkotmányos korlátait, és megfosztják a polgárokat alapvető jogaiktól és szabadságuktól (...) a Nyugat csaknem egy évszázados történetében a demokrácia liberális demokráciát jelentett, olyan politikai rendszert, amelyet nemcsak a tisztességes és szabad választások jellemeznek, de a jog uralma, a hatalommegosztás, a szólás, a gyűlekezés, a vallás és a tulajdon alapvető szabadságának védelme.” Fareed Zakaria: *The Rise of Illiberal Democracy. Foreign Affairs*, 1997. november–december.

⁹ Hungary Premier Orbán Sticks to Maverick Path as U. S. Ties Sour. *Bloomberg*, 2014. december 15.

Domány András

Budapest igazai – sok hibával

Illik-e, hogy egy laikus, aki nemcsak a témának nem szakértője, hanem nem is történész, bírálatot írjon egy történelmi szakmunkáról? Jogos kérdés. No de másfelől illik-e egy szakmunkába szerző és fordító együttműködésével annyi hibát és ügyetlenséget összegyűjteni, hogy azok még egy laikusnak is szinte kibökik a szemét? Nem tudtam megállni, hogy ezek közül néhányat össze ne gyűjtsek. Pedig jobb sorsra érdemes kiadványról van szó: Matteo Luigi Napolitano *Budapest igazai – A Soá és a vatikáni diplomaták* című kötete (Budapest, 2014, Szent István Társulat) nagyon fontos témáról szól. És a bírálat előtt mindenképp helyénvaló méltatni is benne azt, ami erre érdemes.

A svéd és a svájci embermentők (Wallenberg, Langlet, Per Anger, Carl Lutz) tevékenységéről sokan és sokat írtak már. A magát spanyol diplomatának kiadó, valójában „jogcím nélküli” olasz Giorgio Perlasca regényes kalandjait is feldolgozták. A vatikáni nunciatura ugyanilyen tiszteletet érdemlő 1944-es tetteiről önálló könyvvel én még nem találkoztam – bár mint említettem, nem vagyok szakértő, tehát lehet, hogy csak elkerülte a figyelmemet –, ezért nagy érdeklődéssel vettem kézbe ezt az új művet. Azt hiszem, hézagpótló, már csak azért is, mert nemcsak a Szentszék részben – főleg magyarul – még nem publikált levéltári anyagait használja, hanem a nunciatura munkatársának, a később érseki rangra emelkedett Gennaro

Verolinónak a személyes iratait is, amelyeket a szerző szerint még senki más nem látott, mert ő kapta meg elsőként a főpap testvérének családjától.

Ennek értékéből az se von le, hogy időnként azt érzi az ember: az egész könyv elsősorban azért íródott, hogy a szerző bebizonyíthassa, alaptalanok a XII. Pius pápa második világháború alatti magatartását ért vádak. Hangsúlyozza, hogy a nunciatura minden mentőakciója és fellépése a Szentszék, személyesen a pápa jóváhagyásával történt. Azt mondja, nem lenne logikus egyfelől azt állítani, hogy az amúgy is centralizált egyházi igazgatásban a szigorú Pius mindent személyesen tartott a kezében, másfelől azt, hogy a budapesti nunciatura 1944-ben Róma tudta nélkül, pusztán Rotta nuncius személyes tisztségére következtében cselekedett. De ezenkívül konkrét bizonyítékok is vannak a felső jóváhagyásra. Például Maglione bíboros-államtitkár a pápa nevében ezt írta Rottának 1944. május 6-án (a szóhasználatot tekintsük kortünetnek): „*Mély elégedettséggel tudtam meg, hogy Excellenciád mily sokat tett a zsidó fajhoz tartozókért*”. Továbbá hosszasan ír a szerző a pápa kényszerhelyzetéről, például hogy mennyire nem szívesen fogadta 1940-ben Ribbentrop német külügyminisztert, de nem utasíthatta el.

Más kérdés, hogy Napolitano leegyszerűsít. Mert amit a budapesti képviselő tett az üldözöttek mentése érdekében – és maguknak a római egyházi intézményeknek a zsi-

dómentő tevékenysége –, az párhuzamosan volt jelen a politikai passzivitással, a határozott nyilvános fellépés elmaradásával. Az egyházfő vitathatatlanul súlyos erkölcsi dilemmákkal küszködött – azt látva például, hogy a holland püspökök bátor kiállása csak növelte az áldozatok számát –, de nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy németbarátsága elhomályosította a látását, és a szovjet veszélyhez képest mégiscsak kisebbik rossznak tartotta a náciakat. Hiszen míg elődje, XI. Pius egy enciklikában elvileg ítélte el a náciizmust, ő később a hatalomra jutott kommunizmussal szemben lépett fel élesen és nyilvánosan, akkor nem törődve annak szintén tragikus következményeivel az adott országokban élő hívekre és papokra nézve. Meg azt se lehet elfelejteni, hogy hány német, horvát, magyar és egyéb tömeggyilkos, háborús bűnös menekült el az igazságszolgáltatás elől a háború után vatikáni segítséggel, szintén a pápa tudtával. Olyanok, akiknek súlyos bűneiről megmentőik is mindent tudtak, éppen budapesti, továbbá bizonyára berlini, zágrábi és más képviselőik jelentéseiből.

Az sem túl meggyőző, amit a dokumentumok a magyar egyház magatartásáról mutatnak. Az 1941-es kamenyec-podolszkiji tragédia után Maglione szentszéki bíboros-államtitkár azt írta Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás, esztergomi érseknek, hogy vessen be tekintélyét a „kítaszított szerencsétlenek”, a „zsidó származású magyar alattvalók” sorsának enyhítésére. A magyar főpap erre azt válaszolta, hogy „közbe akarok lépni, ha ilyen vagy olyan tekintetben sérelem érné a jogot vagy a testvéri szeretetet. Meg kell azonban vallanom, hogy az ügy egyre nehezebb és egyre kevésbé nép-

szerű.” Hozzáteszi ugyan, hogy Isten törvénye fontosabb, mint a népszerűség, olyan hír azonban nincs, hogy például kötelezővé tették volna a papok számára a prédikációkban a testvéri szeretet adott helyzetre konkretizált hirdetését. Előtte viszont a prímás Keresztész Fischer Ferenc belügyminiszternél csak a kikeresztelkedettek érdekében lépett fel, és beszámolója szerint „ami másokra vonatkozik, azt sürgettem, hogy emberi módon távolítsák el őket az országból”. 1941-ben! Szép. Vagyis született néhány óvatos tiltakozó levél, amelyről a nyilvánosság nem tudhatott, és amikor ezeket a kormány lerázta magáról, akkor semmi sem történt.

Nem egészen ide tartozik, de említésre méltó, hogy a szerző, akiről annyit tudok, hogy a dél-olaszországi Molise Egyetem (Campobasso) professzora, továbbá Rómában is tanít, és szentszéki szakbizottságok tagja, egy helyen furcsán elszólja magát. Amikor arról ír, hogy Teleki Pál miniszterelnök 1939 áprilisában Rómában járt, az akkori helyzetet így jellemzi: „nemrégén jött létre Albánia és a [sic!] Savoia koronájának egyesülése. A folyamat viszonylag egyszerű és fájdalommentes volt (hiányoztak ui. a nemzetközi tiltakozások).” (27. o.) Kétségtelen, így is le lehet írni egy katonai agressziót, egy független ország lerohanását és elfoglalását, de az albánok némileg másképp látták az események fájdalommentességét, és ebben történetesen nem volt különbség a kommunisták és a kommunistaellenes hazafiak között.

A könyv középpontjában egyébként a német megszállás utáni 1944-es események állnak, a holokauszt, ahogyan azt a Dísz téri pápai nunciaturáról látták, de részle-

tezi az előzményeket is. Érdekes például az 1939-es második zsidótörvény keletkezése a vatikáni követ szemszögéből nézve. Az 1930 óta Budapesten szolgáló Angelo Rotta nuncius jelentésében Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímást idézte a Felsőházból: a törvény *„nem felel meg a katolikus tanítás követelményeinek; azonban az adott körülmények között, a nagyobbik rossz elkerülése végett, tehát a kisebbik rosszat választva, nem ellenzi magának a törvénynek a jóváhagyását”*. 1939 májusában Serédi azt magyarázta neki, hogy néhány héttel a nyilasoknak végül 15 százalékos választatot, 29 mandátumot hozó választások előtt lehetetlen volt többet elérni a zsidó származású keresztények érdekében (többet annál a szinte semminél, amit elértek), de majd később javítják a törvényt. A nyilasok hatalomra kerülésétől tartottak, amit diplomatikusan úgy fejeztek ki, hogy *„még radikálisabb kormány jöhetne”*. Azt azonban nem magyarázta meg se a nuncius, se a mai szerző, hogy miért ne szavazhattak volna a főpapok a jogszabály ellen – vagy miért nem maradtak legalább távol a szavazásról –, hiszen a szerintük „kisebbik rossz” enélkül is megkapta volna a kellő többséget. Hivatkozik továbbá Napolitano arra, hogy a pápa egyik legközelebbi munkatársa, Domenico Tardini egy 1939. április 22-i feljegyzésében ezt írta: *„Jól meg kell vizsgálni, amit Serédi mondott. ...Mellette vagy ellene szavazott?”* De itt abba hagyja a dolgot, és nem tudjuk meg, történt-e ilyen vizsgálat, és mi lett az eredménye. Maga Rotta ezt írta: *„Ez egy nagyon zavaros törvény... eredetét a veszélyek magyarázzák, amelyek az európai békét fenyegetik, ugyanakkor annak szükséges volta, hogy kapcsolódni*

kell, túlságosan is, Németországhoz.” Figyelemre méltó, hogy egyes mai történészekkel ellentétben nem német nyomást említ, csak „szükséges” alkalmazkodást.

Keményebb harcot folytatott az egyház a harmadik zsidótörvény tervezete ellen, főleg a kitértek érdekében, hiszen ott két katolikus hívó egyházi összeesketését is megtiltották, ha egyikük a zsidó származása révén a törvény hatálya alá esett. Ez egyértelműen ellentmondott a katolikus vallás tanításainak, és a szentszéki államtitkár azt írta a nunciusnak, hogy igyekezzen megíúsítani ezt a kezdeményezést. Miután a törvényt mégis elfogadták, a Szentszék formálisan is tiltakozott, ám a kormány válasza csak hazug csűrés-csavarás volt. A fellépés tehát eredménytelen maradt. Jellemző ugyanakkor, hogy mind Serédi, mind a nuncius részben a kötelező polgári házasságkötés intézményét hibáztatta, amely a felekezetek helyett az államot jogosította fel a párok törvényes összeadására.

Izgalmasak az 1944-es jelentések, amelyek a diplomáciai nyelvtől már szinte mentesek, élesek és konkrétak. Sztójay Döme miniszterelnöknél és Jungerth-Arnóthy Mihálynál, a külügyminiszter állandó helyettesénél (a Külügyminisztérium főtitkáraként szerepel, noha nem ez volt az elnevezés) élesen tiltakoztak, eleinte még mindig főként a zsidó származású keresztények helyzete miatt, de aztán egyre inkább nem csak. Április 28-án Rotta írta Maglionénak: *„embertelen és keresztényellenes mód jellemzi a zsidók elleni totális harcot.”* Viszont Serédi *„Esztergomban él, nem mutatkozik Budapesten, eddig egy vigasztaló szava sem volt a sértettek számára. ...sokak számára*

úgy tűnik, hogy az egyházi vezetőség a túlságos óvatosság jegyében nem foglalkozik a kérdéssel, még ha ez a magatartás nem tükrözi is teljesen a valóságot. Biztos, hogy egy sürgetőbb és közvetlen fellépés... nem lett volna hatástalan.” Ez nagyon figyelemreméltó, hiszen a pápa képviselője, egyházellenességgel a legkevésbé sem vádolható forrás bírálta a magyar egyházat. A Külügyben ezt mondta Rotta: *„Magyarország az Evangélium tanításával ellentétes útra került.”*

Majd Sztójajnak 1944. május 15-én: *„Emberek üldözése egyszerűen származásuk miatt a természeti jog megsértése. Ha a jó Isten életet adott nekik, a világon senkinek nincs joga ahhoz, hogy ezt tőlük elragadja, vagy megtagadja tőlük az életfenntartáshoz szükséges eszközöket. Még kevésbé akkor, amikor nem követtek el semmiféle bűnt. De antiszemita intézkedéseket hozni, nem véve figyelembe azt a tényt, hogy a keresztség felvétele által sok zsidó keresztény lett: ez az Egyház súlyos megsértése, ellentétes a keresztény állam jellegével, amelyet Magyarország még ma is büszkén vall.”*

Itt muszáj egy kitérőt tenni. Nem tudom, hogyan minősítették Rotta nuncius elődei például Prohászka Ottokár püspök és több, magát katolikusnak nevező világi politikus gyűlölködő zsidóellenes kirohanásait már a 19. század végétől kezdve, majd az 1920-as években. Nem tudom, mit írt ő maga 1930 óta például a Bangha páter nevével fémjelzett katolikus sajtó elvakult rasszizmusáról. Természetesen nem róható fel egyetlen vatikáni diplomatának az a sok száz éves egyházi antijudaizmus, az az emberemlékezet óta zajlott lélekmérgezés, amelyet csak húsz

évvel később, a II. vatikáni zsinaton utasított el az egyház, és amelynek következtében annyi hívő keresztény ember támogatta lelkesen a népirtást, még több közömbösen fogadta, és csak kevesen ítélték el vagy szálltak szembe vele, amennyire tudtak. Az imént idézett hivatalos levél, amelyet a nuncius írt a német megszállás után kinevezett miniszterelnöknek, igaz és szép szavakat tartalmaz. De részben a nuncius által képviselt intézmény bűne volt, hogy kialakult az a helyzet, amely ellen ő ekkor tiltakozott.

Egyébként a nunciaturán tudták, mi történik. Idézet Verolino feljegyzéséből: *„Már tudtuk, hogy Auschwitzba hurcolják őket. Tudtuk, hogy gázkamrákba. Tudtuk, hogy a munkára képteleneket érkezésük után azonnal megölték. Voltak vonatkísérők, vasutasok, akik láttak bizonyos dolgokat, s ezekről beszéltek.”* Napolitano sajnos nem közli e bejegyzés pontos dátumát, de a kontextus 1944 májusára utal. Mindenesetre nem valószínű, hogy a vasutasok csak a vatikáni diplomatáknak meséltek. A nunciatura jegyzékében immár diplomáciai finomkodás nélkül válaszolt a kormányoknak 1944. június 5-én, amikor az elhurcoltak egy része már nem élt: *„Azt mondják, nem deportálásról van szó, hanem kötelező munkáról. Lehet játszani a szavakkal, a valóság azonban ugyanaz. Amikor 70, sőt 80 éven túli öregeket vagy idős nőket, gyerekeket, betegeket hurcolnak el, felmerül a kérdés: milyen munkára alkalmasak ezek az emberi lények? A válasz szerint a zsidóknak megadatik az a lehetőség, hogy együtt maradjanak a családjukkal; de akkor ezek útra indításának szabadon kellene történnie. És mit mondjunk, amikor csak öre-*

geket, betegeket stb. deportálnak, az őket kísérő hozzátartozók nélkül? S amikor arra gondolunk, hogy a Németországba érkező magyar munkásoknak tilos a családjukat magukkal vinniük, valóban elképesztő azt látni, hogy kizárólag a zsidóknak adatik meg ez a nagy kedvezmény.” Megrendítő szavak! Rotta tiltakozott és kért, itt azonban az 1. pont második felében már némi kompromisszumkereső ügyeskedéssel: „1. a keresztény zsidókat mentsék fel az antiszemita rendelkezések alól, legalább azokat, akiknek megtérése – utalva arra az időszakra, amikor ez megtörtént – semmi gyanúra nem ad okot; 2. valamennyi zsidó részesüljön emberi bánásmódban.” A következő mondat pedig legfőbb állítólagos legitímációjától fosztja meg a magyar állam ámokfutását (az ügyetlen fordítással most ne törődjünk): „ha azt állítja is [a kormány], hogy e gyakorlat által a bolsevizmus ellen védekezik, akkor minden erkölcsi értékétől megfosztaná azt a harcot, amelyet most a keresztény civilizáció védelmében folytat.”

Néhány hónap ugrás: Rotta és Verolino Szálasinál járt 1944. október 21-én, tehát mindössze hat nappal a nyilaspuccs után. A német nyelvű jegyzőkönyv a háború után Washingtonba került, rövidebb másolata Verolino iratai között található. Szálasinál minden bírálatot visszautasított, mert a zsidók „ezer éven át ártottak Magyarországnak, erkölcsileg és anyagilag rontották meg a nemzetet”. Verolino, aki beosztottként igazából meg sem szólalhatott volna a kormányfőnél fellettese jelenlétében, vitába szállt a nyilasvezérrel. Megfogalmazásai ugyan furcsák, de el tudom képzelni, hogy tudatosan próbálta használni a nyilasok nyelvezetét, hátha

úgy jobban megértik őt. „Nem osztotta a miniszterelnöknek a zsidó faj általánosan káros voltára vonatkozó nézetét, hiszen az iskola és a házasság által, kivonva eredeti környezetéből a zsidó is hasznos tagja lehet a nemzetnek, s ilyenekkel Magyarországon is lehet találkozni. Mi több, a megtért lelkek keresztiségének útján lehetséges, hogy a zsidók elveszítik fajuk jellemzőit.” Szálasinál válasza: „Még ha egy zsidó beszél is a magyar nyelvet, ettől még nem tekinthető magyarnak. ...A zsidó a keresztység felvételével sem változik meg.” Rotta figyelemztetése: az eseményeket „nem kíséri Isten áldása”. Szálasinál papább a pápai nunciushoz, akit megfenyeget: „ebben a vitában jobb lesz nem kiejteni Isten nevét, mert ő jobban szereti vallását annál, mintsem hogy ebbe a kérdésbe belekeverje Isten nevét.”

A még csak 38 éves Verolino (1906–2005) egyre aktívabb volt, gyakran helyettesítette 72 éves fellettesét, Rottát (1872–1965), és 1944 őszén magyar önkénteseket többször követte a halálmeneteket, hogy valódi vagy hamis mentesítő iratokkal megpróbáljon egyeseket kimenteni. Drámai leírását a nuncius 1944. december 5-i jelentésében küldte el a szentszéki Államtitkárságnak. A hosszú és részletes beszámoló ismerteti mindazt a szörnyűséget, embertelen bánásmódot, amit saját szemükkel láttak. A nyilasok „a zsidó pápa szolgálóinak” becsmérelték őket, többször voltak életveszélyben. A Jad Vasem számára 60 év múlva készült összeállítás szerint 4700 embert mentettek ki. Verolino, bár majdnem 100 évet élt, csak két évvel halála után, 2007-ben kapta meg az izraeli elismerést, amelyet volt főnöke már 1997-ben.

Ismétlem, rengeteg érdekesség, izgalmas dokumentum olvasható a kötetben. De jelentősen rontja az értékét a rengeteg téves és pontatlan adat. A nyilván kevésbé tájékozott olvasó számára a szerző összefoglalja a magyar történelmet 1919-től. A 9. oldalon például ezt írja: „1919 tavaszán nem véletlenül állítottak fel egy »ellenforradalmi kormányt«... melynek vezetője Horthy Miklós tengernagy... lett.” Csak hogy az ellenkormányok május és augusztus között működtek, és egyiknek sem Horthy állt az élén, ő csak hadügyminiszter volt június 6. és július 12. között a Károlyi Gyula vezette első szegedi kormányban. Továbbá tengernagy sem volt, bár ezt a tévedést sok más forrás is ismételteti. Legmagasabb rendfokozatára, altengernaggyá szinte az összeomlás pillanatában, 1918. november 1-jén léptették elő, tényleges parancsnoki tevékenységét tehát az osztrák–magyar flotta utolsó fél évében még eggyel alacsonyabb rendfokozatban, ellentengernagyként folytatta.

„A kisgazdapártiak soraikba fogadták az erőteljes szociális reformokat sürgető Szabó István parasztpártjának képviselőit.” (10. o.) Ez így értelmetlen: Nagyatádi Szabó István parasztpártja maga volt a kisgazdapárt. 1920-ban Országos Kisgazda- és Földműves Párt néven alakította újra, ez szerezte meg a legtöbb mandátumot az azévi nemzetgyűlési választásokon, majd összeolvadt névrokona, Sokorópátkai Szabó István Egyesült Kisgazda és Földműves Pártjával.

Arra utalva, hogy a miniszterelnök átmenetileg kénytelen volt félretenni a revíziós törekvéseket, ezt írja: „Bethlen grófnak azonban számos ellenfele akadt a belső fronton: hogy valaki politikailag ennyire

korrekt legyen (*politically correct*) – hangzott, ez hazaárulás.” (12. o.) Az angol szavakat a szerző emeli ki, de ettől a mondat nem válik értelmesebbé.

„1932. október 1-jén Horthy (aki elfogadta a Magyar Királyság kormányzói tisztét)... Gömbös Gyulát nevezte ki” miniszterelnökké. (13. o.) 1920-nál tényleg nem szerepel ez az apróság, hogy kormányzót választottak, de elég furcsa, hogy csak egy 12 évvel későbbi esemény kapcsán értesül az olvasó Horthy kormányzóságáról. Továbbá magyar szaktörténészek a következő mondaton is el tudnának rágódni egy kicsit: „Horthy új, kevésbé forradalmi és kevésbé revizionista szabályozást (programot) tartott szűkebbnek –; ebből ered a miniszterelnökkel való rejtett konfliktusa...”

A 31. oldalon és másutt is „Szálasi horogkereszteseiről” van szó. A lényegyet tekintve persze egykutyta, de a nyilaskereszt nem volt horogkereszt.

A szerző azt fejtegeti, hogy a náci nem bíztak Magyarországon, és úgy gondolták: „a magyar Alkotmány liberális alapjának, amely az 1848-as belga alkotmányt utánozta, el kellett tűnnie egy tekintélyelvű (ellentmondást meg nem engedő) okmány nevében.” (39. o.) Én eddig azt se tudtam, hogy Magyarországnak létezett volna akkor írott alkotmánya, de hogy azt a belgákról másoltuk, az végképp újdonság.

A 42. oldalon Czapik Gyula *veszprémi érsek* szerepel. Valójában püspök volt, Veszprém csak 1993 óta érsekség. Ez apróságnak látszik, de egy Vatikán-szakértő egyházi tárgyú könyvében, főleg a hivatalos katolikus kiadónál, meg kell tudni különböztetni ezeket a fogalmakat.

„Hitler 1940 júliusának végén megkezdte a »Barbarossa« hadmű-

veletet a Szovjetunió ellen”. (43. o.) Nem igaz, csak az előkészületeket kezdte meg a köztudottan 1941 júniusában indult hadművelethez.

„II. Péter jugoszláv király megfosztotta utódlási jogától Pál herceget”. (47. o.) Ennek semmi értelme. Pál herceg a meggyilkolt Sándor király unokatestvéréként régens volt a kiskorú Péter király mellett. Péter azonban 1941 márciusában, fél évvel a 18. születésnapja előtt nagykorúvá nyilvánította magát, hogy megakadályozza a nácikkal kötött szövetséget. Tehát nem utódlási jogától fosztotta meg idősebb rokonát, hiszen ilyen nem létezett, hanem attól, hogy régensként őhelyette uralkodjon.

Napolitano szerint a Szentszék elismerte a londoni lengyel száműzött kormányt. (48. o.) Ez féligazság. Azok az államok, amelyek 1939 szeptemberében diplomáciai kapcsolatban álltak a Lengyel Köztársasággal, és nem voltak a nácik szövetségesei, a korábbival azonos szintű képviselőt, tehát nagykövetet vagy követet küldtek Londonba. 1941 és 1943 között még a Szovjetunió is. Ettől látványosan eltért a Szentszék, amely nuncius helyett csak egy beosztott diplomátával képviseltette magát az 1935-ös lengyel alkotmány alapján legitim emigráns kormánynál. Ezt a lengyelek nagyon fájlalták, mint ahogy az ellen is többször elkeseredetten tiltakoztak, hogy a Vatikán megszegte az 1925-ben kötött konkordátumot, és a lengyel kormány megkérdezése nélkül hajtott végre személyi és szervezeti változtatásokat a német megszállás alatti lengyel területen. Tehát a kapcsolat takaréklángon állt, miközben a Vatikánban kétségtelenül működött a lengyel követség.

Imrédy 1944-ben „a miniszterta-

nács elnöke” (86. o.) – tévedés, tárca nélküli közgazdasági miniszter volt a Sztójay-kormányban májustól augusztus elejéig. És akkoriban nem is használták ezt a megnevezést. Eichmann volt *Magyarországon az SS parancsnoka* (95. o.) – nem igaz, nem volt az.

Súlyosbítja a helyzetet, hogy a könyv impresszumában szaklektor is szerepel, aki néhány magyarázókiegészítő lábjegyzetet írt ugyan, de a felsorolt hibákat mind benne hagyta a szövegben. Ráadásul ez a szaklektor „*Vörös Károly történelész*”. Am ha ezt a három ezót beírom a keresőbe, a több ezer említés mind egy 1996-ban elhunyt ismert tudósról szól. Hosszas további keresés után derül ki, hogy a Patrona Hungariae Katolikus Gimnáziumnak van egy ilyen nevű történelemtanára, és feltételezem, hogy a katolikus könyvkiadó őt kérte fel erre a munkára. Csakhogy úgy vélem, hogy például Szekfű Gyula vagy Ránki György néven sem ille- ne ma valakinek történészként publikálnia. Vörös Károly talán nem volt annyira híres, mint az említettek, de annyit ő is megérdemelne csaknem 20 évvel a halála után, hogy ha egy fiatalabb név- ron ugyanabban a szakmában megjelenik a nyilvánosság előtt, valamilyen megkülönböztető betűt vegyen fel a nevébe.

Talán már az eddigi idézetekből is érezni lehetett, hogy a könyv mondatai időnként suták. Nem ismerem az eredetét, és nem is tudok olaszul, tehát nem tudom összevetni a szövegeket. Van, ahol emiatt bizonytalan vagyok, miből ered a megdöccenés, másutt viszont egyértelmű, hogy a fordítás a hibás.

A fordító egy 82 éves apáca, Pus- kely Mária. Ismert történész, ta- nár, számos könyv szerzője, de eb-

ben a munkájában mindezt nem érezni. Néhány példa, a kiemelések itt tőlem származnak: „A Habsburgok *visszatérésére vonatkozó lehetőséget* a háború győztesei nem fogadták el...” „A ...trianoni szerződés semmiképpen *nem elégítette ki* a méltányos és igazságos, területveszteség és korlátozó záradékok nélküli békére irányuló, *még meglévő magyar törekvéseket.*” (10. o.) „Az ország hatalmas *kölcsönnel tartozott* a szövetséges államoknak.” (12. o.)

Ezek csak magyartalanságok. De hogyan lehetséges, hogy a fordító nem ismeri a Kárpátalja magyar nevét? Ugyanis ezt írja: „Hitler azt javasolta Darányinak, szabadítsa ki Csehszlovákiából *a felvidéki Ruténiát.*” (15. o.) „Hitlernek köszönhetően Magyarország visszavette *»Ruténiát«.*” (16–17. o.) Láttam valaki bármikor magyar szövegben ezt az elnevezést? Ruszinföld talán előfordult, Ruszinszko is, 1918–1919-ben pedig rövid ideig Ruszka-Krajnaként emlegették, de akkor se Ruténiának.

„1930 februárjában... megindult egy bizonyos »diplomáciai mozgás«, amely Cesare Orsenigo, a Budapestet elhagyó apostoli nunciusban *látta* az utódot Berlinben” (17. o.), ekkor nevezték ki Budapestre Angelo Rottát. A mozgás látta az utódot?

A második bécsi döntés előtt „Mussolini és Hitler is *bölcsességre invitálták* a magyarokat”. (35. o.)

„Magyarország *minisztere*” (38. o.) (később más országoknál is előfordul) – a nagykövetnél alacsonyabb rangú diplomáciai képviselő, a követ hivatalos formális megnevezése valóban „rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter”, azonban magyarul soha nem nevezik miniszternek a követet, mert ez a szó mindig kormánytagot jelent.

Az, hogy Kállay Miklós volt miniszterelnök visszaemlékezéseiben megszépít vagy kiszínez valamit, így jelenik meg: „Kállay bármennyire *meg akarta is ízesíteni* emlékeit...” (69. o.) Ezt a kifejezést még nem hallottam.

Verolino feljegyzése szerint Rotta Sztójaynál járva „a *Tiszteletreméltó Főpap* képviselőjeként kötelességének érezte, hogy a kormánynak mérsékletet ajánljon a zsidók ellen már *beprogramozott üldözés eljárásaiban.*” (76. o.) Soha nem láttam még, hogy a pápát magyarul „Tiszteletreméltó Főpapak” neveznék, továbbá mi az a beprogramozott üldözés?

Endre László és Bakó László „*belügyminiszteri titkárhelyettes*”-ekről esik szó (86. o.). Ilyen tisztség a magyar közigazgatásban soha nem létezett, és bármely nyomtatott vagy online lexikonból, kézikönyvből egy pillanat alatt meg lehet tudni, hogy a két nevezett gazember belügyi (belügyminisztériumi) államtitkár volt. *Kultusz- és köznevelési miniszter* se volt soha Magyarországon (94. o.), a szaktárcát 1867 és 1951 között Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak (VKM) hívták.

Rottáéknak állítólag azt mondta Szálasi, hogy „A zsidók a *munkahelyek »szalonjaiival« megrontották* a nemzeti lelkiismeretet.” (101. o.) Kétségtelen, hogy a nyilasvezér hajlamos volt zagyva és homályos fogalmazásra, de itt az a gyanúm, hogy a fordítás során romlott el valami.

A szerző több helyen ír a magyar külpolitikáról, és itt néhányszor furcsa kavarodás mutatkozik egyes neveknél. Például a 44. oldalon *Vladislas des Valier* athéni magyar követről esik szó. Nyilvánvaló, hogy magyar diplomatát nem hív-

hattak így. Valójában a szakirodalomból jól ismert Velics László (1890–1953) neve torzult el valamilyen külföldi listán, ő állt a görögországi magyar misszió élén 1939 és 1944 között. (Azért ilyen soká, mert Magyarország elismerte az olaszok és németek által megszállt Görögország bábkormányát.) Ha ezt én, az amatőr ki tudtam deríteni, akkor egy fordító és egy történész szaklektor ugyanígy kideríthette volna. Hasonlóképpen a 66. oldalon „*Jan Wettstein de Welsersheimb*” berni magyar követ szerepel. Pedig Wettstein János (1887–1972), az 1939 és 1943 közti berni követ tekintélyes diplomata volt, német származású, de magyar ember. Budapesten született, és egész aktív életében magyar közszolgálatban állt, csak 1943 végén maradt Svájcban, ahol aztán élete hátralévő részét töltötte. Még a német eredetű előnevét is magyarosan használta, amikor használta: westersheimbi. (És nem welsersheimbi). A svájci diplomatanévsorba persze beírhaták idegenes formában, de ettől még eszébe juthatna a fordítónak, hogy a magyar diplomaták magya-

rok szoktak lenni, még ha idegen eredetű családnevet viselnek is. A budapesti Zsidó Tanács elnöke, Stern Samu is magyar ember volt, akit zsidósága miatt üldöztek, nem pedig „*Samuel Stern*”. (134. o.) Ennél viccesebb, hogy amit viszont nem kellett volna magyarra fordítani, azt lefordították: a 69. oldalon tévesen berni magyar követként szerepel egy bizonyos Lahovary Miklós, aki valójában Wettstein ot-tani kollégája, Nicolae Lahovary román követ volt.

És végül egy csemege a 157. oldalról: egy Gennaro Verolinóról megjelent cikk kapcsán a magyarországi „*Vita e Letteratura című hetilap*”-ról értesülhetünk. Puskely Mária nővér, ha nem olvassa is az ÉS-t, azért talán hallott már róla, hogy létezik egy „Élet és Irodalom”, amelynek címét persze egy olasz szerző lefordíthatta olaszra – noha lapcímeknél ez nem szokás –, de ettől még a magyar fordításban célszerűbb a magyar nevet használni.

Örültem volna, ha ennek az írásnak a felét nem kellett volna a bosszantó hibákra szánni.

Révész Sándor

A zsidó mint „zsidó”

A zsidóság olyasmi, amiről tudjuk, hogy van, de nem tudjuk, hogy micsoda. A szekularizáció előtt ez nem volt probléma. A zsidóság vallási közösséget alkotott. Aki a zsidó vallásban élt, zsidó volt, aki nem, az nem. (Pontosabban a domináns zsidó felfogás szerint aki zsidónak született, zsidó maradt akkor is, ha

az a ganef elhagyta a hitét, de ennek a gyakorlati jelentősége minimális volt.) A zsidóságot egybefogta a vallás, a gettó, a judaizmus és az antijudaizmus. A szekularizáció azonban mindent elbonyolított. Előállította a nem zsidó zsidók és zsidó nem zsidók mindenféle nemét. Sokan sokakat tartottak és tartá-

nak zsidónak, akik nem tartották, tartják magukat annak, viszont sokan tartották, tartják magukat zsidónak, akik úgyszintén sokak szerint egyáltalán nem azok.

Van két egyszerű lehetőség. Egy: zsidónak tartani mindenkit, aki zsidóktól származik. Kettő: azt tartani zsidónak, aki magát annak tartja. Ezekkel az egyszerű lehetőségekkel az a baj, hogy sokak számára elfogadhatatlanok. Az első elfogadhatatlan mindenki számára, aki tiszteletben tartja az egyén alapvető jogát önmaga meghatározására, aki nem tulajdonít a származásnak determináló erőt, és aki minden kényszeridentitást elutasít. A második elfogadhatatlan mindenki számára, aki úgy gondolja, hogy a zsidóság jelent valaminő tartalmat, van neki valamilyen esszenciája, s akinek az nem sajátja, nem zsidó, bármit véljen magáról.

Az első lehetőség a rasszisták számára adott, és nem választható el attól a tényről, hogy ennek a legszélesebb zsidófogalomnak a keretében zajlott le a zsidók (illetve ezen zsidófogalomtól elhatárolódva azt kellene írunk: a „zsidók”) kiirtásának nagyszabású kísérlete. Ez a kísérlet azonban újra közös történetbe, helyzetbe zárta össze a zsidó származásúak heterogén csoportját, s a szekularizációval elveszett közös lényeg helyett adott egy másikat. A zsidóság(á)hoz való viszonyától függetlenül mindenkinek, akinek megfelelő számú és nemű zsidó őse volt, szembe kellett néznie azzal, hogy sokan vannak, hatalmas erőt és hatalmas veszélyt képviselnek azok, akik közös lényegget, mégpedig végzetesen ártalmas zsidó lényegget tulajdonítanak mindazoknak, akik zsidó fölmenőktől származnak. Ezek a tulajdonítók ma sincsenek kevesen, ma sem gyengék és nem is passzívak,

tehát a zsidó származásúak csoportjára rákényszerített közös lényeg ma is adott.

Ezt a helyzetet igyekszik értelmezni Gerő András legújabb könyvének (Magyar másik. Budapest, 2014, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Közalapítvány, 204 oldal) első (korábban már megjelent) tanulmányában. A fentebb összefoglalt bonyodalmak leírását a tanulmány korrekt módon tartalmazza, de az értelmezésük nem egészen következetes.

Az írás címe: A zsidó szempont. Ez volt Gerő 2005-ös könyvének címadó tanulmánya, mely „The Jewish Criterion in Hungary”-ként fordult le angolra. Ez a lefordulás árulkodó. Ha a legnagyobb angol–magyar, magyar–angol szótárban keressük, akkor sem találjuk a criterion címszóban a szempontot és a szempont címszóban a criteriont. A magyar szempont szó jelentésének bizonytalan körvonalát kihasználva, Gerő két kérdést sűrített bele abba az egybe, hogy „létezik-e valójában zsidó szempont?”. Egy: Létezik-e valamilyen értelmezhető közös szempont, amelyből a zsidók megítélhetik a világot? Kettő: Létezik-e valamilyen kritérium, amely szerint megítélhető, hogy ki a zsidó? Ez két teljesen különböző kérdés, és Gerőnél a „szempont” keresése hol ezt jelenti, hol azt. Ezért hol arra a következtetésre jut, hogy van ilyen „szempont”, hol arra, hogy nincs. Megállapítja ugyan, hogy a közös származásnak nincs közös jelentése és jelentősége, de úgy véli, ha a közös üldöztetés utólag közös történetet teremtett a (már csak) származási közösségnek, akkor mégiscsak kell legyen közös szempont. Szemponton értve itt valaminő véleményközösséget. És ez szerinte az lenne, hogy „a zsidó emlékezet – jogosan – a legki-

sebb engedményre sem hajlandó a holokauszt, illetve a hozzá vezető út felelőseinek bármilyen szintű felmentése, illetve a holokauszt utáni nyílt antiszemitizmus kapcsán”. Továbbá: „a zsidó emlékezet számára – identitástól függetlenül – természetesen felszabadulás marad a Vörös Hadsereg 1945-ös bevonulása Magyarországra”.

Ezek nem helytálló megállapítások. Zsidó származású emberek nagyon különbözőképpen gondolkodnak már eleve arról is, hogy a holokauszt és a „hozzá vezető út” felelőseinek körébe kik tartoznak bele (mondjuk, odatartozik-e Németek László). A „legkisebb engedményre” való hajlandóság hiánya pedig nem is értelmezhető. Elég sok zsidó származású és identitású ismerősöm tartja (velem együtt) értelmetlennek a háborús bűnösöknek vélhető aggastyánok ellen folytatott bűnüldözési akciókat; voltak zsidók, mégpedig holokauszt-túlélő zsidók azok között, akik súlyos jogi érveket állítottak szembe az Eichmann-per létjogosultságával, lefolytatásának módjával és Izrael illetékességével. Kasztner Rezső és sokan mások védő tanúként szerepeltek háborús bűnösök pereiben. Abban sincs semmiféle közös zsidó álláspont, hogy meddig lehet elmenni a nyílt antiszemitizmus túrésében és tiltásában. Akik szerint semeddig, mert minden ilyen megnyilvánulást szigorúan büntetni kell, kifejezetten szélsőséges álláspontot vallanak a zsidó származásúak többségéhez képest is. Voltak zsidók Magyarországon is és Amerikában is, akik kiálltak például a nácik gyülekezési joga mellett. A felszabadulás fogalmának értelmezésében sincs közös zsidó, illetve „zsidó” vélemény. Ezekben a kérdésekben a zsidó származásúak különböző véleményközösségekhez

tartoznak, s ezeket a véleményközösségeket nem zsidó származásúakkal együtt alkotják. Azt ugyan tapasztalni is lehet, kikövetkeztetni is lehet és természetes is, hogy a zsidó származásúak nem egyenlő arányban oszlanak el a különböző véleményközösségek között, és nem egyforma azokban a súlyuk, de a több nem egyenlő az egészszel, a kevesebb nem egyenlő a semmivel. Éppen az ilyen általánosítás, egyenlőség a rasszista profilírozás alapja, amelyet Gerő más esetekben nagyon helyesen elutasít.

A szerző még egy ponton próbálkozik „a zsidó szempont” értelmezésével. Azt mondja, hogy bár a dualista korszak megítélésében a magyar történetírás ma sem egyértelműen pozitív, régebben pedig pláne nem volt az, „a zsidó szempont alapján... a Monarchia időszaka egyértelműen pozitív”, hiszen az állam akkor kiállt a zsidók jogegyenlősége, a zsidó vallás recepciója mellett, és fellépett az antiszemitizmussal szemben. Nos, a zsidóság abszolút megosztott a dualista korszak megítélésében. Számos zsidó teoretikus vélte úgy Pap Károlytól Tábor Bélaig, hogy az emancipáció, a liberális-szekuláris korszak bűnbe vitte, tönkretette a magyar zsidóságot, elsodorta önmagától, hivatásától, spirituális lényegétől, hagyományaitól. (Erről lásd Laczó Ferenc: Felvilágosult vallás és modern katasztrófa közt. Magyar zsidó gondolkodás a Horthy-korban. Osiris Kiadó, 300 o.) Ez az egyik jellegzetes zsidó pozíció, amellyel ellentétes is van, természetesen. És ez az egyik az antiliberális nem zsidó tradicionalizmus párja, az ellentétes pedig a nem zsidó modernizmus és liberalizmusé.

Gerő gondosan felsorolja a polgárosodás azon elemeit, amelyek a rendi korszak zsidó esszencializ-

musát (is) elmosták, csak egyetlen említ közlünk. Az individualizációt. Azt a fejleményt, hogy a véleményközösségek elvesztik homogenitást, törzsi jellegüket, immáron magánemberekből tevődnek össze. A társadalmi lét persze erőteljesen befolyásolja a tudatot, a környezeti hatás, a tömeghatás elementáris, az önálló, árnyalt véleményalkotás képessége pedig a legkevésbé sem általános, mindazonáltal tömegjelenséggé válik a társadalmi, felekezeti hovatartozás által nem determinált, abban föl nem oldódó magánvélemény. És ezért keressük hiába a zsidó szempontot. Éppúgy, mint a magyart.

Van ebben a tanulmányban Gerőnek két fontos megjegyzése. Az egyik az, hogy zsidók és filozofizták egy részére is jellemző az a törekvés, hogy zsidóként fogjanak egybe identitásától függetlenül mindenkit, aki zsidó származású, és ennek a származási csoportnak a (művészeti, tudományos, irodalmi, politikai, gazdasági stb.) összteljesítményét értékeljék, reklámozzák zsidó teljesítményként, „hozadékként”, s ezt állítsák szembe az antiszemita érveivel. Holott ezzel éppen az antiszemita rászista csoportképzését, zsidófogalmát legitimálják. Laczó Ferenc fent említett könyvéből pedig kiderül, hogy a Horthy-korszak teoretikus zsidó irodalmában mennyire uralkodó volt az az antiliberalis, paternalista felfogás, miszerint a polgárnak nincs alanyi joga a jogaihoz, hanem ki kell érdemelni őket. Az akkori zsidó folyóiratokban az egyik uralkodó törekvés ennek a kiérdemlésnek a bizonygatása volt. Ez a kor szellemét és kényszereit tekintve fölöttébb érthető, de megint csak a jogegyenlőség elvének a feladásához, a származási-felekeze-

ti alapú diszkrimináció legitimálásához vezet.

Gerő másik megállapítása arra vonatkozik, hogy azok a nem (csupán) antijudaista antiszemita, akiknek az antiszemitizmusa minden zsidó származású lényre kiterjed, mert az egész származási csoportnak tulajdonítanak közös és ártó lényeg, az esetek jelentős részében maguk is tudják, hogy ez a közös lényeg nem létezik: „a meggyőződéses antiszemita egy része is érezte, tudta: a származási szempont képtelen lefedni a rendkívül eltérő magatartásformákat, identitásokat. (...) Egyszerűen a megélt valóság, a megélt tapasztalat mutatta meg nekik, hogy a származási-faji konstrukció nem működik átfogó zsidó esszencialitásként, nem képes megmagyarázni az összes zsidónak tekintett ember megnyilvánulásait.” Az antiszemita azonban ettől még sürgeti, megszavazza, illetve üdvözli a zsidók diszkriminációját és jogfosztását.

Gerő hosszan idézi Stern Samu feljegyzését arról a beszélgetésről, amelyet Horthy Miklós 1937 decemberében folytatott a Felsőház zsidó tagjaival. A kormányzó reményét fejezte ki, hogy a nagyra becsült zsidó vezetők nem lépnek fel az idegen fajú, bűnöző zsidók érdekében, hiszen „a síbólások miatt felelősségre vont egyének 90%-a ilyen idegen zsidó”. Ugyanakkor „a Kormányzó Úr... általában a magyar zsidók zsenialitásáról a legmelegebb elismeréssel emlékezett meg”. A Kormányzó Úr szerint „speciálisan a magyar zsidó az, aki az egész világon joggal a legnagyobb elismerésnek örvend” – nyugtázza Stern Samu. Akkor, amikor már, ahogy Gerő írja, „érezni lehetett a beláthatatlan kimenetelű jogfosztás előszelét”. Ezen beszélgetés után egy-két héttel megalakí-

tották az első zsidótörvényt előkészítő bizottságot, s pár hónappal később a törvényjavaslatot meg is szavazták. Így tett Ravasz László református püspök is, aki a törvény felsőházi vitájában kifejtette, hogy „egymással ellentétes ítéleteket kell mondanunk, hogy a [zsidó] természetét valamiképp megközelítsük”. És mond pozitív ítéletet a derék, beilleszkedett magyar zsidóról. Annak viszont, aki azt állítja, „magyar a zsidó”, azt ajánlja, „üljön csak be egy Nyíregyházára menő harmadosztályú kocsiba, amelyben 60-70 hernyósapkás, kaftános zsidó van, akinek a szájában habzik a jiddis, kérdezze meg magától: ez a magyar, ez Árpád népe, ez Arany János népe? (Élénk derűtség és taps.)”

A zsidó származásúakat egyformán büntető, megbélyegző, diszkrimináló törvény és az élesen differenciáló beszédmód szépen megfér egymás mellett. Logikailag persze nem, de gyakorlatilag igen. Mert a gyakorlat nem tartalmazta – sohasem tartalmazta – a koherens gondolkodás és cselekvés követelményét. A legmagasabb helyeken, a legmagasabbra kiemelt és ezáltal megnyugtatott, a páriákkal való szolidaritástól – többnyire sikerrel – eltanácsolt zsidók is beestek a jogfosztó törvények hatálya alá, majd csekély kivétellel a vagonokban is összekerültek a harmadosztályú hernyósapkásokkal.

A zsidózó, cigányozó, akármizó általánosítás ma is és mindenkor összefér a differenciálással, mely utóbbinak ilyenformán csupán megtévesztő (és önmegettévesztő), ködösítő, szedáló funkciója van.

A kötet második tanulmánya pontosan rögzíti, hogy a Horthy-éra Magyarországnak szerves része volt az államivá váló antiszemitizmus; hogy a népirtáshoz vezető

történet része a népirtás bűnének; hogy a korabeli magyar állam „állampolgárai egy részét faji alapon, hosszú időn át dehumanizálta, azaz kétségbe vonta emberi mivoltukat... jogfosztottá tette, és végül másokkal legyilkoltatta őket”; a magyar állam „a bűn aktív részese volt”, s az általa gyakorolt antiszemitizmus „képes volt szervesen és zökkenőmentesen csatlakozni a zsidóság kiirtásának nem magyar kezdeményezéséből előálló szándékához”.

Ez eddig pontos. Itt azonban Gerő beleesik a nemzetállami fölfogás csapdájába, melyben amúgy igen sokan vergődnek. Ezt a fent jellemzett állami antiszemitizmust Gerő a „holokauszt bűnében való magyar felelősségnek” nevezi. Leszögezi ugyan, hogy a magyar szó használata itt nem a magyar társadalmat érinti, nem a nemzet egészét, hiszen abban sokan sokféleképp viselkedtek, hanem „a magyar itt a magyar államot jelenti”. Csakhogy a következőkben már nem azt jelenti, hanem nagyon is a „magyar Mi”-t, a magyarok közösségét. A holokauszthoz szervesen kapcsolódó állami antiszemitizmus „a mi konkrét bűnünk”, a bűnből a „ránk eső rész”.

De mi ez a Mi? Mit keresnek ártatlan emberek, mi több, az áldozatok egy ilyen bűnközösségben?! Miért kellene büntelen embereknek, köztük a bűnök elszenvedőinek bármiféle büntudatot érezniük, bármiféle bűnös közösségben tudniuk magukat? Ha a magyar nemzet és a magyarországi társadalom sokféleképpen viselkedett, akkor miképp lehetne a magyar állam ennek az egésznek a reprezentánusa?! Az a magyar állam, melynek a magyarok jelentős része nem volt a polgára, polgárainak jelentős része pedig (kivált a történet legtragiku-

sabb szakaszában, az elszakított területek jó részének visszatérése után) nem volt magyar?

Itt is mit látunk? A szerző szépen differenciál, aztán a bűnt rááltalánosítja az egészre. Mint oly sokan. Mint a differenciáló, aztán a bűnt a zsidóságra rááltalánosító, a zsidó törvényt szépen megszavazó állami antiszemita. Az irány és a következmény egészen más. De a gondolkodásmód inkoherenciája ugyanaz. (Ezt az elterjedt tipushibát részletesen elemeztem a Bűntudathasadás című dolgozatomban: Élet és Irodalom, 2014. március 14.) Ezen az alapon tekintik manapság „a zsidó állam” tetteit is az antiszemita (és a filozemita és a meg nem gondolt gondolat egyéb hordozói) zsidó tetteknek.

„Magyar és zsidó” című írásában Gerő a Mazsihisz azon javaslatához viszonyul, hogy a józsefvárosi Sorosok Háza helyett inkább a magyarok és zsidók együttélését bemutató múzeumot létesítsenek a Rumbachban. Rosszul viszonyul a javaslat-hoz. Azt mondja, a magyar és a zsidó két entitásként való párba állítása fogalmilag helytelen, hiszen két különmű, nem egymásra vonatkozó fogalom kerülne itt társviszonyba, egy nemzeti és egy vallási tartalmú. A nagyobb baj pedig az, „hogy egy magyar és zsidó dichotómia logikája nem más, mint pozitív hangsúlyú kifordítása az annak idején a holokauszt alapját szolgáltató faji antiszemita logikának. Egy ilyen megközelítés éppúgy zsidót keres mindenütt, ahol az adott személy nem zsidóként, hanem magyar íróként, zeneszerzőként vagy éppen színészként van jelen... Ezt nevezem kifordított faji logikának.” Ez eddig stimmel. Csakhogy Gerő ezúttal is addig általánosít, amíg hamis tézishez jut. A magyarországi

zsidók szerinte mind magyarok, mind „magyarrá váltak”. „Ha elfogadjuk azt a tételt, miszerint a két háború közti magyar állami antiszemita kultúrális és állampolgári értelemben magyarokat sújtott... akkor ebből az is következik, hogy az üldözötteket és megölteket nemzeti értelemben magyarnak tételezzük.” Csakhogy ezt a tételt a szabad identitásválasztás alapján álló demokrata (aminek hozzám hasonlóan Gerő is vallja magát) nem fogadhatja el. Ha van szabad identitásválasztás, akkor nincs állampolgárság által meghatározott nemzeti hovatartozás, és természetesen nemzetállam sincs. Akkor Románia állampolgára nem román „állampolgári értelemben”, hanem vagy az, vagy más. Magyar, német, bármi. És azok a románok sem magyarok, akik (1940 után már elég nagy számban) Magyarország állampolgárai voltak. Gerő egyszerűen nem vesz tudomást a Ravasz László által oly hatásosan legyalázott jiddis anyanyelvű, kaftános ortodox zsidókról, akik közül egyáltalán nem tekintette mindenki magyarnak magát. Kárpátaljával, ahol igen kis számban éltek magyarok, visszakerült Magyarországhoz közel százezer ortodox zsidó, akinek túlnyomórészt egyáltalán nem volt magyar identitása, többségük nem is tudott magyarul. A magyar állam által 1941-ben deportált és Kamenyec-Podolszkijban legyilkolt zsidók jelentős része (bár korántsem az egésze!) szintén nem volt magyar sem állampolgári, sem kultúrális értelemben. Nem igaz tehát, hogy a magyar állam által üldözöttek körét egy nemzethez, a magyarrhoz lehetne kötni.

A kötet főntebb említett második tanulmányában szó esik a nagy port kavart Gerő-Romsics-vitáról.

Ebben Gerő felmutatta, milyen az, amikor valaki „a legkisebb engedményre sem hajlandó” a holokauszt utáni antiszemitizmussal kapcsolatban. Egyben megmutatkozott az is, mennyire nincs igaza Gerőnek, amikor ezt a hajthatatlanságot a zsidó származásúak közös jellemzőjének tételezi, hiszen közülük sokan nem Gerő mellé álltak ebben a vitában. Gerő érvelése szerint ha olyasmivel kapcsolatban említünk zsidó származást vagy érintettséget, amivel kapcsolatban antiszemita értelmezési keretben is szoktak, csak akkor vehetjük ki magunkat az antiszemita köréből, ha a távolságtartásunkat közvetlenül és egyértelműen jelezzük: „Értelmező szót iktatunk be. Nem azt mondjuk, hogy »a 45 utáni történettudományi változásokat az előző kor polgári történései a 'zsidó' jelzővel illették«, hanem azt mondjuk, hogy »a 45 utáni történettudományi változásokat az előző kor polgári történései – egyfajta antiszemita szocializációs fogalmi rendszerben – a 'zsidó' jelzővel illették«. A másik lehetőség az idézőjel következetes használata.” Az nem derül ki, miként lehetne az idézőjelet még következetesebben használni, miután a zsidó jelző már a kifogásolt változatban is idézőjelbe került. Gerő ebben az írásában is utal rá, hogy csak úgy lehet – Romsics Ignáchoz hasonlóan – „1939-ig közepesenél jobb »háromas fölé« vagy »négyes alá« osztályzatot adni a korszaknak”, ha kizárjuk – eltagadjuk – jellegadó vonásai közül az állami antiszemitizmust.

Romsics osztályzatait illetően Gerő Andrásnak teljesen igaza van. Másoktól azonban másképp áll távol Romsics véleménye. Schmidt Máriától például úgy, hogy szerinte a Horthy-korszak sokkal jobb osz-

tályzatot érdemel, mint amelyet Romsicstól kapott (nem beszélve arról, amit Gerőtől vagy tőlem kapna). Schmidt szerint a Horthy-rezsim demokratikus jogállam volt egészen addig, amíg a szuverenitása a német megszállással meg nem szűnt; csupán azokat a törvényeket hozta meg a zsidókkal szemben, amelyre a német nyomás rákényszerítette, és különös érdeme, hogy védte a zsidókat, ameddig csak lehetett. Schmidt úgy véli, „ahogy a »horthyzás«, úgy az »antiszemitázás« és »rasszistázás« sem szolgál másra, mint amire egykor a »reakció«, »trockista« vagy »osztályáruló« stigmákkal való dobálózás. Különösen a »rasszistázás« megmosolyogtató. Ennek a kifejezésnek, fogalomnak azoknál a nemzeteknél volt és van értelme, amelyek a gyarmatosítások során megtapasztalták, hogy vannak másfajta, tőlük fizikai megjelenésükben eltérő emberek, akik nem olyanok, mint ők, például feketék, sárgák, vörös bőrűek. (...) Mi azonban nem voltunk gyarmatosítók. (...) Ezért a magyar ember nem volt soha rasszista.” (Schmidt Mária: Nyugaton a helyzet változóban. Budapest, 2013, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 134–135. o.)

Gerő a vitát kirobantó Akadémikus antiszemitizmus című írását 2012-ben így vezette be: „Végképp idegen számomra, hogy az engem zavaró jelenségeket ne tegyem szóvá. (...) Úgy vélem, helyes, ha mások is megtudják, amit erről gondolok. Például azok a baloldaliak is, akik elvileg elítélik a zsidóellenesség bármely formáját, ám miközben a mások antiszemitáit kárhoztatják, a saját antiszemitáikat – úgy látszik – fel sem ismerik.” Tudjuk, mit gondol a véleményét bátran

vállaló történész Schmidt Mária nézeteiről. Karsai László ugyanis ezt számos írása után élőszóban is kifejtette – a Horthy-korszakot magasztaló Schmidt-idézetekkel alátámasztva – az ATV vitaműsorában, ahol Gerő Andrással disputált a Sorsok Házáról. Erre vitapartnere csupán azzal reagált, hogy „meghagyom Lacinak a schmidtmáriázós vonalat”.

A kötet utolsó blokkjában Gerő ismerteti a magyar holokausztrepresentációkat, és sok érdekes, megfontolandó megjegyzést tesz az auschwitz kiállítással, a Páva utcai emlékhellyel és a hódmezővásárhelyi kiállítással kapcsolatban. Nagyon igaz van például abban, hogy a holokauszt gyökereit a fajelmélet 19. századi változataiig kellene ezekben a reprezentációkban nyomon követni, a gyarmatosítást fedező fajelmélettel együtt; hogy „a cigány holokauszt nem tudott szervesülni a kiállítási narratívákban”; hogy nem eseménytörténet-centrikus, hanem élményszerű, érteljes emocionális hatásokra törekvő kiállításokra lenne szükség, és a Páva utcai nem igazán ilyen.

Abban is igaz van, hogy „a magyar holokauszt mindegyik reprezentációja magyar tragédiaként értelmezi a holokausztot”. Csak abban nincs igaz, hogy ez így helyes. Nincs magyar holokauszt. A holokauszt sok-sok országot, nemzetet, sokféle identitású embert érintő összeurópai tragédia volt, és aki nem ebben a mivoltában fogja fel, az nem fog fel belőle semmit. Gerő (és sokak) szerint azt kellene megéreztetni a „magyar holokauszt” bemutatása során, hogy akiket megsemmisítettek „olyanok, mint mi, mint a »magyarok«, merthogy magyarok. Ugyanúgy éltek, ugyan-

úgy beszéltek, ugyanolyan viselkedési normák mentén éltek az életüket, mint mi, a többiek...” Csak hogy ez, mint fentebb fejtegettük, a Magyarországról deportáltak egy részére sem igaz, s a holokauszt több mint ötmillió áldozatának túlnyomó része végképp nem olyan volt, mint „mi, magyarok”. Például igen nagy részüket a lengyelországi, galíciai zsidók tették ki, akik nem egészen úgy beszéltek, éltek, és nem olyan viselkedési normákat követtek, mint „mi, magyarok”. És ha az ugyanolynság, az egy nemzethez tartozás ilyen releváns tényező, akkor a német náciok részéről vajon kisebb bűn volt a mi nem német zsidainkat legyilkolni, mint a „sajátjaikat”?

A holokauszt nemzeti tragédiaként, nemzeti „öncsonkításként” való reprezentálása tévút. A legfontosabb üzenete minden holokausztrepresentációnak épp az kell legyen, hogy emberek megfosztása jogaiktól, szabadságuktól, életüktől ugyanolyan bűn a tőlünk bármilyen vonatkozásban (térből, nyelvből, kultúrából stb.) távolabb lévő, mint a közelebb lévő esetében. Ha valamit, éppen azt kellene az ilyen kiállításoknak élményszerűvé tenniük, hogy a tőlünk kulturálisan távoli cigány vagy „hernyósapkás” pólishi zsidó ugyanazt élte át, mint a pesti nem zsidóval egyívású asszimiláns pesti zsidó (illetve „zsidó”).

Gerő András ismerteti a Sorsok Házának mint „a jövő lehetőségének” a koncepcióját. Ennek a projektnek Schmidt Mária a vezetője, Gerő András pedig az ő felkért tanácsadójának egyike. A Sorsok Háza a vonatkozó kormányhatározat szerint a „Holokauszt Gyermekáldozatainak Emlékhelye”. Ezt szánták a 70. évforduló reprezentatív

projektjének. Gerő ennek az elképzelésnek lelkes híve és propagátora. Mert: „A gyerekek meggyilkolása az összes gyilkosság közül a legindokolhatatlanabb.” Mert: „Kultúránkban a gyerek az ártatlanság szimbóluma – nincs az az ok, ami felmentést adhat gyilkosainak.” Mert: „A gyerekekkel szemben nincs helye előítéletnek.” Mert: „Nincs olyan ideológia, amely erkölcsi felmentést adna” a tömeges gyerekgyilkosságra.

Ha ez így van, abból csak az következhethet, hogy a nem gyerek zsidók leggyilkolása lehet valamelyest indokolható. Létezhet ok, ami a nem gyerek zsidó gyilkosainak felmentést adhat. Lehetséges, hogy a

nem gyerek zsidóval szemben van helyük bizonyos előítéleteknek. És létezik ideológia, mely erkölcsi felmentést adhat a tömeges felnőttgyilkosságra...

A kormány megtalálta azt a tematikát, amellyel elkerülhet, elkenhet, nyitva hagyhat minden releváns kérdést, amelyet a holokauszt felvet. Ezért lehet alkalmas ennek a projektnek a vezetésére Schmidt Mária, a zsidónak minősített állampolgárait – Gerő szavaival – faji alapon dehumanizáló, emberi mivoltukat kétségbe vonó, őket jogfosztottá tevő, majd másokkal legyilkoltató korabeli magyar állam lelkes híve. Gerő András tanácsainak hálás haszonélvezője.

Szerzőink könyvei

